

Slovenská téma v románe Vladimíra Macuru Informátor

Ivo Pospíšil

Túto úvahu začneme in media res. Vo svojej recenzii knihy Pavla Janouška,¹ som napísal, že nemôžem súhlasiť s jeho interpretáciou románového cyklu deväťdesiatych rokov minulého storočia: myslím si, že je tam viac, než si Janoušek, ktorý predsa len patrí k inej generácii (roč. 1956), podstatne odlišnej svojimi pozíciami, uvedomuje. Myslím si, že Macura tu silne postrehol peripetie najnovšieho československého a českého vývoje, ale už to nebol schopný výraznejšie reflektovať jednak pre chorobu, jednak preto, že tak asi nebol vnútorne vystrojený. Istý čas som bol V. M. nablízku, hoci to nechcem preceňovať; napokon, nijaký významnejší človek nemôže bývať mimo Prahy, takže som bol skôr trpeným cezpoľným spolupracovníkom: tak sa, naostatok, i sám raz vyjadril. Vzťahy so skupinou ľudí spätých s Macurom tu nebudem rozoberať, ale niekedy sa k tomu v širšom kontexte vrátim. Nemám teda informácie, aké mal Janoušek, ktorý bol s Macurom v období jeho vzostupu na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov až do jeho odchodu zo života. Autor taktne prebral Macurov osobný život, čo ho ctí; súčasne sa tu však trochu retušovali kontexty, ktoré súviseli aj s jeho dielom.

Vladimír Macura (1945 – 1999) si knihu zaslúži, škoda, že už nie je medzi nami: určite by ju mohol komentovať. Kladné je rovnako to, že ju napísal „jeho človek“, ktorý sa blízkym stal a stával, ako roky ubiehali, hoci je tým síce „v konflikte záujmov“, snaží sa o „friendly“ monografiu, ale súčasne objektívnu, podobne ako Žantovský, keď písal Havlov životopis. Autor mal k dispozícii Macurov archív a dokonca i jeho počítač s textovým editorom T602 blahej pamäti; kniha je čítavá, nájde si čitateľov. Nehľadiac na to, že v strede pozornosti stojí sám Vladimír Macura, jeho severomoravské/sliezske detstvo a mladosť, štúdium v Prahe, udalosti šesťdesiatych rokov minulého storočia, kniha je predovšetkým farbistou, lež skoro

¹ Ten, který byl. Pavel Janoušek: *Ten, který byl. Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou*. Úvod povahopisný. Academia, Praha 2014. Proudý 2016, 1.
http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2016/1/pospisil_ten_ktery_byl.php#articleBegin

cudne napísanou kronikou bývalého Ústavu českej a svetovej literatúry na hrane dvoch epoch, keď obaja – Macura i Janoušek – žili a tvorili na výslní, hoci, ako autor stále uvádza, časy neboli ľahké.

Teraz sa vráťme k románovému dielu, zahŕňajúcemu obľúbenú Macurovu tému národného obrodzenia, ktorému venoval kedysi provokatívnu knihu.² Ide o štvordielny cyklus, ktorý súborne vyšiel pod názvom *Ten, ktorý bude*.³ V osemdesiatych rokoch 20. storočia Macura spolupracoval so slovenskými literárnymi vedcami a prekladateľmi na antológii českej a estónskej poézie;⁴ jeho preklady z estónčiny napokon zanechali v českej kultúre trvalú stopu.⁵

Motívy príslušníkov cudzích národov v inej literatúre vyvolávajú takmer vždy úvahy o tzv. stereotypoch, hľadajú sa takisto biografické momenty a axiologické dôvody: bolo o tom napísaných množstvo kníh,⁶ písalo sa o Kafkových Talianoch alebo o jeho románe *Amerika/Nezvestný*; vystupuje tu malý Slovák, ktorého hlavná postava podozrieva, že má záľusk na jeho kufor. Problémom stereotypu je, že ide o generalizáciu nejakej priamej alebo sprostredkovanej individuálnej skúsenosti, v literatúre však treba s takými schémami rátať (zvyčajne narážajú na animozity medzi národmi, napríklad poľské motívy v ruskej literatúre a naopak ruské motívy v poľskej

² V. Macura: Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ. Československý spisovatel, Praha 1983. Roku 1992 podal Macura prácu na obhajobu doktorátu vied. Druhé vydanie vyšlo r. 1995 H & H, Jinočany. Ďalšie vydanie vyšlo r. 1992, v inom usporiadaní vyšlo ako prvý zväzok Vybraných spisov Vladimíra Macuru, Academia, Praha 2015.

³ Ten, který bude. Hynek, Praha 1999, 2. vyd. Academia, Praha 2016. Jednotlivé časti vyšli takto: Informátor. Favia Fiesta, Praha 1992, 1993. Komandant. Mladá fronta, Praha 1994. Guvernantka. Mladá fronta, Praha 1997. Medikus vyšiel prvý raz vo vyššie uvedenom súbore.

⁴ Jasný svet: Antológia mladšej českej poézie; Vladimír Macura, Juraj Andričík, Ján Buzássy, Jozef Čertík, Mila Haugová, Daniel Hevier, Michal Chuda, Ján Koška, Ján Majerník, Milan Richter, Ján Šimonovič, Vladimír Macura, Kamila Kállayová-Štanclová: Antológia mladšej českej poézie; Vladimír Macura, Juraj Andričík, Ján Buzássy, Jozef Čertík, Mila Haugová, Daniel Hevier, Michal Chuda, Ján Koška, Ján Majerník, Milan Richter, Ján Šimonovič, Vladimír Macura, Kamila Kállayová-Štanclová. Smena, Bratislava 1983. Osud motýľa: Antológia mladej estónskej poézie / Vladimír Macura; Vladimír Macura, Jozef Čertík, Rudolf Čižmárik, Mila Haugová, Marián Heveši, Daniel Hevier, Valér Mikula, Štefan Moravčík, Ján Švantner, Vladimír Macura, Karol Rosmány, Ján Berger, Vladimír Macura. Smena, Bratislava 1984.

⁵ Pozri náš niekdajší rozhovor v sérii **Očima prekladatele (Očima prekladatele**: Vladimír Macura. Rovnost 25. 5. 1985, s. 4).

⁶ Valentin Kiparsky: English and American Characters in Russian Fiction. Harrassowitz, Wiesbaden 1964. Dieter Boden: Das Amerikabild im russischen Schrifttum bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Cram, de Gruyter, Hamburg 1968. Ten istý: Die Deutschen in der russischen und sowjetischen Literatur: Traum und Alptraum. Olzog, München 1982.

literatúre, postavy Rusov, Američanov, Britov, príslušníkov rozličných náboženských denominácií a podobne).

U Macuru v románe *Informátor*, ktorý bol chronologicky druhým textom celku (dopísal ho na konci roku 1989), nie je postava Sama Bohdana Hroboňa (1820 – 1894) rozhodne schematická alebo stereotypná. Skôr predstavuje romantického blúznivca, čo sa adaptuje na české prostredie i jazykom, ktorým píše, zamiluje sa a nakoniec odchádza do Nemecka. Jeho postava zaujíma kľúčovú úlohu v prvej časti dvestostranového románu. Celú voľnú tetralógiu uvádza Macura prológom, vlastne podobenstvom, ktoré sa v ďalších zväzkoch vracia: obraz bábok, mechanických figúr, o ktoré mal nesmierny záujem posledný rakúsky cisár, čo sa dal korunovať na českého kráľa – Ferdinand I. Dobrotivý (1793 – 1875), žijúci v Prahe pod dohľadom lekára, ktorý ho sprevádza i na prechádzkach mestom. Sám figúrka má rád figúrky, mechanické hračky: „Potom bývalý cisár ukázal prstom na niektorú z figúr, ktoré tu stáli pozdĺž steny. Samozrejme, neboli to sochy. Noch einmal: sochy bývalý cisár nemiloval. Cisár miloval mechanické bábky. Pretože v nich bol život. Pohyb.“⁷ Ferdinand bol takisto v Prešporke korunovaný za uhorského kráľa a predniesol korunovačnú reč v maďarčine. V roku 1848 bol proti svojej vôli odstavený od moci a internovaný – trpel rachitídou a epileptickými záchvatmi, ale rozhodne nebol slabomyseľný – napríklad hovoril plynne piatimi jazykmi. Mechanické figúrky ako podobenstvo o chode tohto sveta je takisto podstatnou časťou partie o Hroboňovi, s ktorým sa zoznamuje muž menom Mann, de facto policajný informátor: „Slovák Samoslav alebo Bohdan (oslovoval ho striedavo raz jedným, inokedy druhým menom) sa ukázal ako celkom znesiteľný spoločník. Sotva nechali v dostavníku Prahu so slečnou Rajskou za chrbtom, mnohé sa v ich vzťahoch uhladilo. V Chrudime si už tykali. Prenocovali po bratsky v jednom z domov na námestí a po raňajkách sa dali odviezť od hostinca do Pardubíc.“⁸

Nadaný slovenský vzdelanec a básnik je v Prahe svedkom otvorenia Reťazového mosta cez Vltavu: most ako ďalšie dobové podobenstvo, pričom sa ľudia stavujú, či vydrží nápor chodcov. Most vydržal: „Kráčali spolu cez most a uvažovali

⁷ Informátor, in: Ten, který bude, Hynek, Praha 1999, s. 7 (preložila Ingrid Skalická).

⁸ Informátor, in: Ten, který bude, Hynek, Praha 1999, s. 79 (preložila Ingrid Skalická).

o temnom osude slovanských básnikov. Stále mali Langeru (*Josef Jaroslav Langer, 1806 – 1846, český básnik, ktorý sa okrem iného preslávil básňou České lesy ako ohlasom poľského novembrového povstania na prelome rokov 1830 – 1831, neskôr duševne ochorel* – I. P.) pred očami. Akoby šiel i po tomto moste za nimi. Zahalený do kožucha, zatiaľ čo sa znova nalievajú puky. Mann, samozrejme, Samoslavovi Hroboňovi nerozpráva, že výraz slovanský básnik je *contradictio in adiecto*. V tragédii mladého Langeru videl dôkaz o tom, že doba slovanských básnikov nepotrebuje, ale i to by bolo nebezpečné vyhlásenie. Skrývala sa v ňom nedôvera v zmyslupnosť slovanskej viery, ktorú tu všetci vycivenci okolo unisono hlásajú. Chytrý musel dodať, vysvetliť, že teraz je pre Bohdana najdôležitejšie skutočne rýchlo odísť do Halle. Opakoval mu, že nesmie podľahnúť myšlienke usadiť sa tu, s ktorou sa po tom večernom rozhovore Samoslav načas zaoberal. Aby sa nemusel vzdať blízkosti slečny Rajskej.“⁹

Bohuslava Rajska, vlastným menom Antonie Reissova (1817 – 1852), neskoršia manželka F. L. Čelakovského, ktorého si vzala ako vdovca a s ktorým žila v dolnosliezskom Vroclave (Wrocław, něm. Breslau), mala s ním tri deti a vychovávala jeho štyri predchádzajúce, umiera mladá na tuberkulózu. Rajska chodila na Slovensko, hovorí sa, že bola milenkou mnohých významných Slovákov, medzi nimi okrem Hroboňa, ktorého si chcela vziať, čo jej vyhovorila jej intímna priateľka Božena Němcová, asi i L. Štúra. Macurov román však má významové centrum niekde inde: je síce o českom národnom obrození, o básnikoch blúzniacich o slovanskom svete, ale je to typický historiosofický román-podobenstvo o človeku v tlakoch dejín. O ilúziách a realite, o tom, ako svetom hýbe niečo celkom iné než ideály, ako sme všetci manipulovaní mocnými, ktorí ťahajú za motúziky a robia z nás mechanické figúrky, ako tí, ktorých Hroboň s Mannom vidia pri otvorení pražského Reťazového mosta na putovnej výstave pánov Tietsa a Fréchona: „Bohdan bol ako jedna z figúr na putovnej výstave pánov Tietsa a Fréchona. Smutný Pierot. Opieral sa o nabielo natreté zábradlie, ľahko zakláňal hlavu, trhavými pohybmi si clonil dlaňou oči a hľadel do diaľky. Sotva tú figurínu muž uvidel, spomenul si na Bohdana, stojacieho uprostred

⁹ Informátor, in: Ten, který bude, Hynek, Praha 1999, s. 93 – 94 (preložila Ingrid Skalická).

davu ľudí, pridržajúceho sa zábradlia Reťazového mosta a hľadiaceho takisto. Niekam až k Sále. Aj okolo voskového smútiaceho mladíka prúdili ľudia, s úžasom si prezerali panákov, ktorým čiási ruka vdýchla život, ktorí poslušne pohybovali údmi, ako niekto nariadil a nakázal. Ako napríklad tanečnica s čiernymi vlasmi a čiernymi očami. Kfčovitými pohybmi krúži svoj tanček, ale je to, ako keď medveď tancuje po rozžeravenom železe. Ak smutný Pierot zabúda na Bohdana, tá tanečnica by mohla byť celkom pokojne Antonie Rajska. (...) Zatiaľ čo si Bohdan zaujato prezeral figurínu Voltaira (ktorý ho svojím trýznivým výsmechom priamo sebatrýznivo lákal) alebo Márie Stuartovej (ktorá ho lákala zasa svojím nešťastím, svojím smútkom), muž sa neustále vracal k figuríne umierajúceho zástavníka. Figurínu zakrývala rúška. Bolo to ako divadlo. Najskôr zo všetkého sa ticho rozhybali kovové krúžky hore na konzole, hodvábná opona skĺzla nabok a Mannovi sa priamo do očí díval človek. Bol rovnako veľký ako on, neurčitého veku. A do očí sa mu nepozeral len tak. Pozeral sa mu do očí významne. Šklbol rukou a nad hlavu zdvihol zástavu. Zavlnila sa. Vojak vykročil, pohol vlajkou, vtom sa jeho pohľad zarazil v pohybe, akoby sa zasekol strojček, ale bolo to len zdanie, pretože strojček pracoval spoľahľivo a normálne. Celá tá moderná doba bude fungovať na dokonalý strojček, povedal si muž. A vojak zmeravel – možno od ľaku z toho strojčeka, ktorý si ho riadi, ako potrebuje, ako kto prikázal, hlava mu klesla na prsia, až to cvaklo, telo sa mu kvíľivo nachýľilo dopredu, zatriaslo sa, zatackalo sa a potom už ten vojak a zástavník padal s voskovo bielou tvárou priamo k zemi bez toho, že by zástavu pustil. Bolo ticho. Napokon krúžky zahrkotali po konzolke a hodvábná opona sa zatiahla. Netrvalo dlho, a o chvíľu sa onen hrozivý výjav odohral ešte raz.¹⁰ Bohdan odchádza s bratom do Nemecka, s Mannom si potom krátko vymieňajú listy. Koniec štyridsiatych rokov 19. storočia prináša revolučné udalosti, na ktorých sa Mann zúčastní, pripomínajúce pritom pohyby onej mechanickej figúrky z výstavy pánov Tietsa a Fréchona.

Macurov románový cyklus osemdesiatych a deväťdesiatych rokov minulého storočia vidím inak než Macurov biograf Pavel Janoušek: myslím si, že Macura si tu intenzívne uvedomil peripetie najnovšieho československého a českého vývoja, ale už

¹⁰ Informátor, in: Ten, který bude, Hynek, Praha 1999, s. 94 – 95 (prel. Ingrid Skalická).

to nebol schopný výraznejšie reflektovať jednak pre chorobu, jednak preto, že tak asi nebol vnútorne usrojený.¹¹ Podľa môjho úsudku hľadal, predovšetkým v deväťdesiatych rokoch, spojitosti národného obrodzenia, svojej kľúčovej témy, s dejmi súčasnými. Skepsu mu tu nemožno uprieť, rovnako ako úškľabok nad dejinami a jej aktérmi. Rozhodne sa mohol inšpirovať u Bulata Okudžavu, ktorý od piesňových textov šesťdesiatych rokov odchádza načas práve k historiosofickému románu, kde na minulých dejoch v podobenstvách odkazuje k vlastnej ére, ktorej bol zároveň tvorcom i odporcom. Bohdan Samoslav Hroboň ako príslušník malého národa tu nie je ukázaný primárne ako predstaviteľ národa, skôr ako trocha naivne priamočiary reprezentant doby a generácie, ktorá snila svoje sny a blúznila o budúcnosti, aby všetko potom našla v troskách: všade tu presvítá táto skepsa, márnosť nadšenia, ktoré hasne tvárou v tvár skutočnému behu sveta videnému ako divadlo mechanických figúrok riadené strojčekom, za ktorým je niekto konkrétny.

Macurova prozaická tetralógia vyšla už pred dávnymi časmi. Ale povedzme teraz, tvárou v tvár dnešnej realite, obnažuje ďalšie potenciálne významy. Zrazu je tu niečo, čo nielen presahuje, ale naliehavo hovorí k dnešku, i keď na materiáli 19. storočia: deje sa opakujú, modely správania a konania pretrvávajú, ľudské charaktery sa zase tak rýchlo nemenia. Nie je to idea nová. Nájdeme ju trebárs aj v modeli románového sveta ako bábkového divadla a autora románu ako bábkara u nezniesiteľného realistu W. M. Thackeraya, rovnako ako známe podobenstvo sveta ako divadla u jeho krajana Shakespeara, ale i v spojení s iným materiálom je stále pôsobivá a stále rovnako smutná.

¹¹ Pozri http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2016/1/pospisil_ten_ktery_byl.php#articleBegin